

JERRY A. FODOR: *LOT 2: The language of though revisited*

Oxford University Press, Oxford, 2008, 228 oldal

Jerry Fodor, a kognitív elmefilozófia doyenje, egy régi-új könyvet adott az olvasó kezébe. A cím nem egyszerűen utalás az eredeti, 1975-ös műre, és még a finom kétértelműség ellenére sem a folytatásról van szó. Kisebbségi hangsúlyeltolódásokkal ugyan, de tulajdonképpen a LOT főbb gondolatait ismétli meg. A kognitív fordulat legfontosabb pontjait összefoglaló első könyv eredetileg szerény gyűjteménynek készült, az idők során azonban meghatározó és megkerülhetetlen elmefilozófiai művé nőtte ki magát. A szerző mindmáig úgy gondol rá, hogy nem tartalmazott semmi igazán újszerűt, pusztán az aktuális helyzet ismertetését követően levont néhány triviális következtetést. Persze ezt már akkor megkérdőjelezte a könyv és a szerző körül fellángoló vita, amely alig-alig csillapodik. A gondolat nyelvének súlyát mutatja, ahogy az eredeti gondolatok 33 év távlatából visszhangoznak.

Fodor nagy teljesítménye, hogy egy teljes, koherens és következetes elmefilozófiát dolgozott ki, amelynek lényege, hogy az elme szintaktikai szerveződésű. Kulcsmetaforája a chomskyánus nyelvfelfogás: az elme tartalmi (számos filozófiai tradícióval ellentétben) nem elemek, például asszociátumok, hanem maguk a *műveletek*, amelyek alapvetően nyelvtani jellegűek. Ez lenne az elme nyelve, a Mentalese (magyarosan a mentálé), a „közös nyelv”, amelyre az érzékek minden információt lefordítanak, és amin az összes magasabb szintű művelet megfogalmazódik. Ehhez szorosan kapcsolódó, rejtettebb metaforája a számítógép, amely szerint az elme nem más, mint egy állandóan számításokat végző Turing-gép, amelynek egyenletei csak részben matematikaiak – éppen csak annyira, amennyire a szintaxis az –, noha időnként ma már úgy tűnhet, hogy az elme sok szempontból nem úgy viselkedik, mint a számítógépek. Ennek elle-

nére Fodor metaforája valójában számítógépek nélkül is megállja a helyét, és lehet, hogy részben ez is motiválta az elmélet ismételt átgondolását.

Mivel Chomsky jobbjára semleges maradt azzal, hogy elméletét elsősorban a nyelvészetre vonatkoztatta, Fodor vállalta magára a kognitív szemléletmód első lovagjának szerepét, és kitartóan, következetesen és – ami a legfontosabb – rendkívüli éleslátással érvelt és érvel a „következmények” mellett. Valójában ő dolgozta ki (a LOT-1 során) a korai kognitív tudomány elmefilozófiáját, amit meghökkentő módon, az azóta felbukkanó új megközelítések sem voltak képesek alapjaiban megrengetni.

Az új analógia részletes kidolgozása mellett Fodor nagy erénye, hogy az elme működéséről folyó gondolkodást visszatereli az elmefilozófia klasszikus áramlatai közé, abba a mederbe, ahonnan a tudományos pszichológia a 20. század elején lépett ki. Mára ismét megszokottá vált, hogy értelmes dolog az elme tartalmairól beszélni, nem lehet őket egy nagy (behaviorista) fordulat keretében kidobni az ablakon. Fodor ebből a szempontból is kilóg a sorból, hiszen nem az elmeműködés egy-egy meghatározott aspektusát vizsgálja, hanem teljes víziót vázol, ráadásul a tudományos pszichológia közvetlen közeléből, alkalmanként kísérletekre és valós adatokra támaszkodva. Így vitapartnereit is javarészt empirikus szemléletmódok képviselői között találja meg.

A korábbi művel ellentétben, amely során számos irányzattal fordul szembe (mint például redukcionizmus, behaviorizmus, empiricizmus és operacionalizmus), mostanra egyetlen, közös gyökeret vél felfedezni mögöttük: ellenfele a pragmatizmus – a gyakorlat és eredményorientált amerikai pragmatizmus. Persze Fodor korábban sem kertelt, de izgalmas a tudományos szövegek gyakran

óvatos stílusától igen eltérő, határozott állásfoglalását olvasni: „A LOT-2 karteziánus szemléletmódja felől nézve a pragmatizmus géniusza az, hogy minden magyarázatot megfordít: a karteziánusok úgy gondolják, hogy a gondolkodás megelőzi a percepciót (mivel a percepció *inter alia*¹ egyfajta következtetés). A pragmatisták az ellenkezőjét gondolják. A karteziánusok úgy tartják, hogy a fogalmak megelőzik a perceptumokat (mivel a következtetéshez *inter alia* egy perceptumot kell rendelni egy fogalom alá). A pragmatisták az ellenkezőjét gondolják. A karteziánusok úgy tartják, hogy a gondolat megelőzi a cselekvést (mivel a cselekvéshez tervezésre van szükség, és a tervezés a gondolkodás egyik fajtája). A pragmatisták az ellenkezőjét gondolják. A karteziánusok úgy gondolják, hogy az elemzés sorrendjében egy fogalom önállósodása megelőzi a fogalom birtoklását. A pragmatisták az ellenkezőjét vallják. A karteziánusok szerint a cselekvés a gondolkodás kivetülése. A pragmatisták szerint a gondolat a cselekvés belsővé tétele. A pragmatizmus gyakorlatilag a jobbról balra olvasott karteziánizmus. (...) És a pragmatizmus nem lehet igaz; legalábbis az a fajta pragmatizmus biztosan nem, amely szerint az elme meghatározó funkciója a cselekvés irányítása.” (FODOR, 2008, 12–13). Vagy nemes egyszerűséggel: „...a pragmatizmus a valaha volt legrosszabb ötlet.” (FODOR, 2008, 9). Talán érzékelhető a fentiekből, hogy a könyv szövege a komoly téma és az olykor csípős és éles megjegyzések ellenére kifejezetten könnyed, és nem árt neki az elsöre talán modorosnak ható, rendszeresen felbukkanó kísérő, a Snark, Lewis Carroll elképzelhetetlen mesebeli állata, aki még csípősebb, de talán kevésbé éles vitapartnere a szerzőnek.

Hogyan is néz ki tehát az elme és a mentaléz nyelv Fodor interpretációjában? Először is, a kognitív fordulathoz hűen, a szerző a *mentálisztikus pszichológia* művelője, tehát az elme tartalmait, a vágyakat és a vélekedéseket valódi létezőknek tekinti, nem fikcióknak, mint például CHURCHLAND (1981);

továbbá a vágyakról és vélekedésekről folyó népi pszichológiai diskurzust is valóságosnak tekinti, szemben mondjuk DENNETTtel (1998), aki szerint a mentális folyamatokra utaló szófordulatok nem feleltethetők meg azoknak. Fodor tehát hiperrealista a *propozicionális attitűdöket* illetően.

Álláspontja szerint az elme tartalmait, a *mentális reprezentációk* (amik lehetnének akár képek vagy térképek is), valójában olyan propozíciók (kijelentések, *vélekedések*), amelyek attitűdöket (viszonyulásokat, *vágyakat*) fejeznek ki; például: „Tudom, hogy süt a nap”. Jelen esetben az „attitűd” egy kissé eltérő értelemben jelenik meg, mint általában a pszichológiában, mert az emocionális-motivációs tartalmat (például szeretem vagy utálok) itt egy episztémikus (tudom, hiszem, látom) vonatkozás is kiegészíti. Legkézzelfoghatóbb nyelvi leképeződésük a „hogy”-os predikátumok: „Kételem, hogy a föld lapos”, vagy „Szeretném, hogy nyisd ki az ablakot”, amely szerkezet leegyszerűsítve „vágy, hogy vélekedés” formában is kifejezhető – a főmondat tulajdonképpen egy vélekedést, a keretmondat pedig egy vágyat fejez ki (persze így a „vágy” jelentése, az „attitűdhöz” hasonlóan módosul). A fentiek alapján az elme tartalmait tulajdonképpen belső beszéd jellegű, nyelvi és logikailag helyes, kijelentés- vagy mondatszerű gondolatok. Ismert jelenség, hogy ha valaki hazamosabb ideig külföldön tartózkodik, hazatérve olykor nehezen találja a megfelelő szavakat, és egy-egy szót második nyelvén szűr be a mondataiba – mintha a fogalmak kifejezéséhez két szótárból válogatna, gondolkodása mégis egységes lenne.

Reprezentációs elméletóriák, a behaviorizmus viszonylag rövid regnálását leszámítva, persze nagy számban akadtak és akadnak, mint például az asszociacionizmus vagy a konnekcionizmus. Fodornál a legfontosabb tényező maga a művelet, habár a mentális reprezentációk esetei vagy tokenjei² nélkül nem csupán mentális folyamatok nincsenek, de mentális állapotok sem. A *mentális állapotok* tokenjei a teremtmények és a

¹ egyebek között

² A „tokenek” esetek, amelyek absztraktumai a „típusok”.

mentális reprezentációk közötti kapcsolatok esetei (továbbá a mentális reprezentációk és az általuk kifejezett proposíciók közötti kapcsolatok esetei). A *mentális folyamatok* tokenjei pedig számítások (vagy komputációk), vagyis általában következtetés jellegű (inferential) műveletek ok-okozati láncolatai, amelyeket mentális reprezentációkon hajtunk végre.

A mentális reprezentációk fejezik ki a mentális állapotok *intencionális tartalmát*, vagyis szándékát (célját, irányultságát), miközben a mentális folyamatok biztosítják számukra a közös terepet, teret, közeget. Lényegében a megismerés, a gondolkodás, illetve a gondolatok metaforája a *nyelv*, ugyanakkor gondolataink mégsem egyszerűen belső beszéd jellegűek. Az elme műveletei egy olyan közös közegben futnak, ami jellegében a nyelvre, a nyelv logikájára hasonlít a legjobban – a mentaléz az elme univerzális műveleti nyelve.

Fodor képviseli tehát a karteziánus, racionalista hagyományt, Platón és az ideák távoli követőjeként, és határozottan szembe száll a mentalizmus más formáival, az empiristákkal, a távoli értelemben vett arisztotelianusokkal, vagyis mindenkivel, akire a pragmatizmus leghalványabb árnyéka is vetül, és bárkivel, aki az elméleti megfontolásokat másodlagosnak tekinti a gyakorlati megoldásokhoz képest. Így például a többek között GIBSON (1966) és PUTNAM (2001) nevével fémjelzett *közvetlen realizmus* képviselőivel is, akik szerint az észleléshez nincs szükség mentális reprezentációkra, mivel a világ megismerése közvetlen, az észlelés tehát nem következtetés jellegű folyamat. A pragmatizmus sötét árnya feketíti be a konnektionizmust is, ahol szemantikai tartalommal, jelentéssel kizárólag a csomópontok címkéi rendelkeznek, miközben a címkék maguk semmilyen szerepet sem játszanak a mentális folyamatokban. Következésképp a tartalom, a jelentés sem játszik szerepet a mentális folyamatokban. Ez szintén teljességgel elfogadhatatlan Fodor számára, és valóban súlyos a kérdés, hogy miért beszéltünk valaha is a jelentésről, ha tulajdonképpen nincs is jelentősége.

Fodor szerint a propozicionális attitűdöket a mentális állapotok *tartalmai* közötti *viszonyok* révén lehet megmagyarázni: egy propozicionális attitűd nem más, mint egy vélekedés tartalma és egy vágy tartalma közötti meghatározott viszony, amelynek következménye maga a cselekvés. A funkcionalisták szerint a mentális állapotokat nem az alkotóelemeik hozzák létre és különítik el, hanem a működésük (valójában nem számít, hogy egy agy vagy egy számítógép hajt-e végre műveleteket), de mivel ebben az értelemben a működés megelőzi a tartalmat, és a cselekvés megelőzi a tervezést, szintén teljességgel elfogadhatatlan egy karteziánus számára. A terv nélküli cselekvés nem csupán valamiféle lődörgés: nem teszi lehetővé célok megvalósítását, és hogyan is nevezhetnénk a cél nélküli viselkedést cselekvésnek? A cselekvéshez tervre van szükség. Az elme valódi értelme az, hogy képesek vagyunk igaz gondolatokra gondolni – egy gondolat igaz volta pedig kizárólag a világgal történő megfeleltethetőségétől függ.

Fodor reprezentációs elméletében éppen a szimbólumok és a világ közötti megfeleltetések biztosítják a *jelentést*, sőt, álláspontja szerint a szemantikának nincs is szüksége másra. Fregével fordul szembe, amikor azt javasolja, hogy a megfeleltetés, illetve vonatkozás (reference), mint az elme és a világ közötti egyetlen primitív jelentésvizony önmagában elegendő (Fregénél ezt kiegészíti a „sense”, vagyis hogy milyen értelemben használunk egy szót). A *referencializmus* szerint azonban egy fogalom tartalmát kizárólag a referenciája, vagyis az adja meg, hogy mire vonatkozik, és így Fodor szerint a mentaléz szemantikájának is referencialistának kell lennie.

A mentális reprezentációk szemantikájának központi fogalma az összetettség, vagyis a *kompozicionalitás*, ami azt fejezi ki, hogy – miként Chomskynál a mondatok szavakból – a gondolatok fogalmakból állnak össze, és ezért a gondolatok tartalmát teljes mértékben meghatározza 1. struktúrájuk és 2. az őket alkotó fogalmak tartalma. Az a felvetés ugyanakkor, miszerint a jelentés természete úgy deríthetünk fényt, hogy kisebb

elemekre bontjuk a nagyobb egységeket, valójában Fregétől származik.

Fodor szerint a kompozicionalitás teszi lehetővé a gondolkodás (illetve a nyelv) produktivitását és szisztematikusságát. A mentális reprezentációknak (a „chomskyánus” mondatokhoz hasonlóan) belső jelentésstruktúrával, vagyis *logikai szintaxissal* kell rendelkezniük. A gondolatok pedig azért mondatszerűek, mert csak nyelvi jellegű dolgok rendelkezhetnek logikai alakkal. Egy gondolat szintaxisa összekapcsoló, *kompozicionális* jellegű, ami egyrészt igazságfeltételeit, másrészt a következtetések során tanúsított viselkedését, harmadrészt a mentális folyamatokban betöltött ok-okozati, illetve számítási (a Chomsky- és Marr-féle komputációs) szerepét is meghatározza. Tulajdonképpen a kompozicionalitás (így a szintaxis) következménye a referencializmus is. Chomsky híres mondata visszhangzik itt, a *Szintelen zöld eszmék dühödten alszanak*, amellyel arra mutatott rá, hogy egy értelmetlen mondat is rendelkezhet helyes szintaxissal, azonban megfelelő szintaxis nélkül a jelentés biztosan elveszik (*Alszanak zöld szintelen dühösen eszmék*), tehát a szintaxis elsődleges. Ezt a gondolatot vetítette Fodor az elmére – a kognitív tudomány alapzata az, hogy a logikai szintaxist összekapcsolta a mentális folyamatok elméletével.

Minden látszat ellenére a modularista Fodorról van szó, aki a magasan specializálódott, területspecifikus, enkapszulált (zárt, önálló és egymástól független) agyi inger-, illetve információfeldolgozó modulokat tekint az elme (és az agy) működését meghatározó egységeknek. Tűnhetne akár úgy is, mintha két szerzőről lenne szó. Talán nem éppen azokkal vitázik a modularista, akik egységes agyi feldolgozást hirdetnek? Nem mond ellent ennek a LOT elmenyelvének univerzalizmusa? A megoldás éppen a két szint integrációjában rejlik, ahol az elemek és az alegységek specializáltak, azonban a kimenetek egységes műveleti nyelven jelennek meg, és éppen ez teremti meg a közös keretet, a műveletek közegét, ezáltal válik lehetővé a specializálódott, de mégis egységes agyműködés.

Fodor persze nem véletlenül ül neki bő három évtizeddel később a LOT újragondolásának. Az alapvető mondanivaló azonos, de a hangsúlyeltolódások mellett számos ponton kiegészít és pontosít. Az „újralátogatott” témák közé tartozik a pragmatista fogalomfelfogás cáfolata, amely helyett a rendkívül eredeti, szintaktikai alapú szemantikát javasolja. Tulajdonképpen ez a mű legletisztultabb és legerősebb része. A szintaxis lokalitását vizsgálva kitekint az elmélet keretei közül, és érdekes módon szkeptikus (ön)kritikát gyakorol elmefilozófiájának globális lehetőségeivel kapcsolatban. Nem sikerül át a jól ismert és talán legprovokatívabb felvetésén, a nativista fogalomfelfogáson, amit minden kétely ellenére igyekszik megvédeni; végül pedig, mintegy a gyenge pontok elismerése jeleként, egyfajta kompromisszumos javaslatot tesz a tapasztalatszerzés lehetőségére, a prekonceptuális ikonikus reprezentációk bevezetésével.

A hagyományos, analitikus megközelítések szerint (amilyen mondjuk a lexikai szemantikai tradíció) a fogalmak igenis definiálhatóak, mégpedig az őket meghatározó következtetések által. Ehhez szükség lenne legalább néhány olyan egyszerű (alap)fogalomra, amelyeket nem kellene meghatározni, hogy aztán ezekből épülhessen fel a többi. Ilyen fogalmi primitíveknek látta (vagy szerette volna látni) az empiricista szemantika az érzéketli fogalmakat (mint a PIROS vagy a KERÉK); a lexikai redukcionista (JACKENDOFF, 1993) metafizikai fogalmakkal (ÁGENS, OK, CSELEKVÉS stb.) szerették volna kiegészíteni az előbbieket; megint mások a leginkább hozzáférhetőket (a fogalmi alapszintet, ROSCH, 2004) javasolták. Azonban ez az analitikus filozófiai vállalkozás, a tartalmazás-elmélet, annak ellenére, hogy a hosszabb kifejezések esetében jól működik, soha nem járt valódi sikerrel a lexikai elemek, azaz a szavak esetében. Tulajdonképpen soha nem sikerült meggyőzően azonosítani a fogalmi primitívumokat, ami Fodor szerint csak annyit bizonyít, hogy a fogalmak nem így működnek, és nem is definiálhatóak.

A fogalmak meghatározásának problémájára nem ad megnyugtató választ a *hasz-*

nálat általi definíciók (definiton-in-use) pragmatista megoldása sem. Gondolkodhatunk úgy is, hogy elfogadjuk, hogy sok definíció létezik, azonban szemantikai szinten kevesebb konstituenciát engedünk meg, mint az analitikus filozófusok. Ez a nézet a fogalmakat (szemantikájukat és birtoklási feltételeiket egyaránt) a logikai következtetésekből betöltött szerepük, vagyis a használatuk alapján kívánja meghatározni (Inferential Role Semantics). RYLE (1974) felfogása felől nézve, a *tudni hogyan* megelőzi a *tudni mit*. Fodor egy klasszikus példával cáfol: érvelése szerint az ÉS (szabályalapú) definíciójához szükség lenne magára az ÉS fogalmára is, hiszen a használati szabályban feltétlenül meg kell jelennie magának az ÉS-nek; azonban ha nincs meg eleve az egyik (a fogalom), nem lehet meg a másik (a szabály alapú definíció). Karteziánus a kritika: hogyan is lehetne használni valamit, ha nem tudjuk, mi az, amit használunk? A szerző szerint a pragmatizmus és a használat általi definíciók elméletének találkozása kizárólag szörnyeket hozott a világra, mint amilyen ez az elképzelés is. A megoldás az, hogy a fogalmak és a fogalom-birtoklás produktivitásának nem a szemantikai, hanem a *szintaktikai kompozicionalitás* az essenciája, és éppen ez adhat választ a Frege-problémára is.

Frege problémája, hogy bizonyos fogalmak több értelemben is használhatóak; például a VÍZ és a H₂O azonos referenciával bírnak (tehát ebből a szempontból azonos fogalmak), de ha felcseréljük őket, elveszíthetjük az igazságtartalmat bizonyos helyzetekben (nem mondhatjuk, hogy sok ásványi anyag van a H₂O-ban). A lényeg az, hogy a jelentést (H₂O) nem egyértelműsíti önmagában a referencia (VÍZ, GÓZ, JÉG), ugyanakkor a referencia (VÍZ) sem határozza meg egyértelműen a jelentést (H₂O, ÁSVÁNYVÍZ, NEHÉZVÍZ). Fodor javaslata az, hogy nincs szükség kétfaktoros szemantikára (jelöllet plusz jelentés), mivel az azonos referenciájú fogalmak között a szintaxis éppen eléggé differenciál. A „Tullius az Tullius” és a „Tullius az Ciceró” állítások mentaléz szintaxisa eltérő, még akkor is, ha valaki tudja, hogy Tullius Ciceróról van szó mindkét esetben.

Továbbá a részekre bonthatóság, az analitikus jelleg a mentaléz formulák tulajdonsága, nem pedig az általuk kifejezett proposícióké. Kizárólag a szintaxist elemezhetjük, a proposíciókat nem, és Fodor szerint ezért nem működhetnek a tartalmazás-elméletek. A legalapvetőbb mentális reprezentációk olyanok, mint a betűk: többféle is van belőlük, de nem bonthatóak további alkotóelemekre. Ebből következik az is, hogy a mentaléz nyelv nem tanulható, és nem is a kommunikációt szolgálja. Fodor ezen a ponton teljesen elszakad a hétköznapi értelemben vett nyelvtől és nyelvtantól, hogy rámutathasson az elme nyelvére, ami sok tekintetben más, mint a beszélt nyelvek. (Ezért lenne olyan bonyolult a filozófia, a formális logika és a nyelvészet?) Az információt nem az elemek, hanem a számítások hordozzák, a mentaléz szótára pedig nem logikailag épül föl: „A reprezentációs elmélet szerint a mentaléz szavai, predikátumai és az effélék egyrészt a világ dolgaira utalnak, másrészt a mentaléz kifejezések alkotják azokat a reprezentációkat, amelyek a mentális folyamatok definiálhatóak” (FODOR, 2008, 93).

Felmerül azonban, hogy ha már a gondolkodás metaforája a nyelv, miért nem vizsgálja meg a szerző a tartalomszavak és a funkciószavak nyelvészeti megkülönböztetését. A funkciószavak a nyelvek leggyakoribb szavai, és bár a magyarban sokszor toldalékként jelennek meg, ilyen az ÉS, VAGY, DE stb., ők biztosítják az elemek (a tartalomszavak) közötti kötőanyagot. Tulajdonképpen nyelvi és nyelvtani műveleteket közvetítenek, így szerepük (legalább részben) szintaktikai, illetve komputációs jellegű. Ilyen formában egyszerre tekinthetőek absztrakt nyelvi, és a szintaxist, a szabályokat hordozó elemeknek is, ezáltal érdekes találkozási felületét képezik a könyv főbb témáinak, a fogalmaknak, a szintaxisnak és a definiálhatóságnak egyaránt.

Fodor a fogalmak kapcsán egy másik elme-metaforát, az *irattartó szekrényt* is bemutatja, amely egyúttal a számítógépek belső felépítésének metaforája is, eredetileg a számítógépek szekrény-korszakából (file = ak-

ta, folder = mappa stb.). Eszerint fájlnevekben gondolkodunk: a fájlnevek egyszerre szolgálnak a gondolataink *tartalmaiként* és *címkékként*, azon mentaléz kifejezéseként, amelyeket arra használunk, hogy azokra a dolgokra utaljunk, amelyekre gondolunk. A kifejezések tehát egyszerre *mentaléz kifejezések*, és azoknak a *fájloknek a nevei*, amik a (tisztán referenciális) információt tárolják. Ezért van például az, hogyha Tulliusról és Ciceróról két külön fájlunk van, de kiderül, hogy ugyanarról a személyről van szó, a két fájl egyszerűen összeolvastjuk, és a továbbiakban ugyanazt a fájl más szintaxisal használjuk – nem kell külön (értelemben) kezelni őket.

Érdekes az önkritika az elmélet egészével szemben, ami a lokalitás kapcsán merül fel. Mivel a mentális műveleteket kizárólag a szintaxis határozza meg, továbbá a szintaxis, jellegéből fakadóan, lokális (a reprezentáción belül helyezkedik el), az elmélet számos magasabb szintű, globális kognitív folyamatot nem tud és valószínűleg nem is fog tudni megmagyarázni, mint amilyen például az indukció, a percepció, a tanulás vagy a koherencia stb. A kissé pesszimista hangvételű rész a fentiek kapcsán azt is kétségbe vonja, hogy egyáltalán központiá válhat-e egy reprezentációs elmélet a kogníció kutatásában, mindazonáltal az önreflexió javára válik-e a mű egészének.

A LOT legprovokatívabb gondolatmenete tulajdonképpen a nativista fogalomfelfogás. Ennek lényege, hogy véges számú fogalommal születünk, amelyek nem bővülnek valójában a tanulás során. A fogalmi primitívumok nem tanulhatóak, és így egyik fogalom sem, mivel a fogalmak tanulásához (a hipotézis-ellenőrzéshez) szükségünk lenne magukra a fogalmakra is.

A fogalmak tanulása helyett a szerző a nem komputációs jellegű, induktív általánosítások révén történő megszerzést vagy *hozzájutást* (acquisition) javasolja. Fogalmakhoz nagyon sokféleképpen hozzá lehet jutni, mivel számos elme-világ interakció módosíthatja a fogalomkészletünket, többek között a fejünkre eshet egy tégl, de akár szenzoros és motoros tapasztalatok vagy se-

bézi beültetés is előidézhet ilyesmit. „Mivel senki sem tudja, hogy milyen exogén változók módosíthatják egy teremtmény fogalomalkotási kapacitását, teljesen nyitott, empirikus kérdés, hogy mi tartozik ehhez a listához” (FODOR, 2008, 132). Az induktív általánosítások révén sztereotípiákat hozunk létre, amelyeket aztán valahogy a világ jelenségeihez társítunk – a szerző szerint így jutnánk hozzá a fogalmainkhoz. Fodor itt egy nagyon érdekes, de kissé bizzar metaforával él. Az (innát) fogalmak tulajdonképpen newtoni attraktorok, olyanok, mint az örvények az elme napfényes tengerén; a sztereotípiák kecses hajók, amelyek úgy helyezkednek el, hogy annál közelebb vannak egy adott fogalom-örvényhez, minél pontosabb a sztereotípia, az attraktor pedig így még jobban vonzza őket magához. Kérdés, hogy mi marad a kis hajókból, ha netalán a „helyükre” kerülnek a fodrozódó tengeren? És vajon miért történne ez meg könnyebben, ha vihar tör ki? Az elég valószínűtlennek tűnő, erősen nativista fogalomfelfogás alátámasztásához kicsit vadregényes és romantikus ez a kép, többet bíz a képzeletre, mint várhatnánk.

Talán még ennél is kérdésesebb Fodor „sztereotípia” fogalma. A szerző ugyanis úgy kezeli a sztereotípiákat, mint ha egy prototipikus hajót helyeznénk a számos vízi jármű helyébe, de vajon nem éppen az a baj a sztereotípiákkal, hogy megtévesztenek minket, és mindent hajónak nézünk, ami nem süllyed el a vízen? Lehet, hogy nem is egy prototípust képviselnek, amihez mindegyik (kicsit eltérő) példány hasonlít, hanem inkább egyetlen kiugró tulajdonságot vetítenek rá a számos – valójában igen eltérő – esetre? Azért megtévesztőek, mert nem egy prototipikus jelleget emelnek ki, hanem mindenütt egy-egy (önkéntes?) tulajdonságot vélhetünk felfedezni általuk: talán inkább elfedik a valóságot, semmint megjelenítik azt. Társadalmi értelemben bizonyosan ez teszi problematikussá őket.

Továbbá, ha nem tanuljuk a fogalmakat, felmerül a kérdés, hogy van-e egyáltalán bármilyen fogalmunk? Illetve miért pont olyan fogalmaink vannak, amelyenek? Le-

het, hogy minden fogalom tulajdonképpen „üres” (file), pusztán egy nyíl, egy referencia a világ irányába – és talán éppen ezért nem tudjuk definiálni sem őket? Minden tudásunk annyi, hogy milyen a címke (vagyis a nyíl) szintaxisa? Azonban így vajon nem épp egy *know-how*, egy *tudni hogyan* csapdába esünk bele? Vajon nem egy „használati” szabályról van itt szó?

Valószínűleg a probléma gyökere a *tanulás* meghatározása, a „fogalombeszerzés” gondolata pedig a kérdés átfogalmazására tett kísérletnek is tekinthető. A nativizmus darwinista kritikája lehetne, hogy az evolúció során vajon milyen folyamat révén kerültek elménkbe az innát „platóni ideák”? Ebben az értelemben magát az evolúciót is egyfajta tanulásnak tekinthetnénk, ahol más léptékben ugyan, de az információ (vagy a tudás) felhalmozódása történik. Ha ódzkodunk a tanulás ilyen általános felfogásától, akkor is egészen új keretbe helyezi azt a természetes pedagógia elmélete (GERGELY, CSIBRA, 2007), amely egy kizárólag az emberre jellemző tanulási mechanizmust az evolúció eredményének tekint. Noha ez a kutatási irány a racionális, kompetens cse-csemő feltételezéséből indul ki (a *tudni mit megelőzi a tudni hogyan*), a teória egyik sarokpontja az, hogy nem az (eleve a fejünkben lévő) kultúra teszi lehetővé a tanulást, hanem éppen ellenkezőleg, a tanulás (a természetes pedagógia) teszi lehetővé a kultúrát (PLÉH, 2010).

Egy hétköznapi példán is szeretném megmutatni, hogy milyen elméleti problémákhoz vezethet, ha nem tanulhatunk új fogalmakat. A hétköznapi nyelv megújulásának állandó terepe a szleng. Lehetséges, hogy ebben az esetben sem új fogalmakról van szó? Azonban úgy tűnik, mintha ezek az új kifejezések nem pusztán a meglévő fogalmainkat helyettesítenék, hanem kicsit újrakombinálnák azokat, és a kognitív környezet más-más elemeit emelik ki. Ráadásul, amikor meg szeretnénk ismerni egy új kifejezést, sokszor a kontextusra – vagyis a használati helyzetre – van szükségünk, és egy találó példa jó definíció lehet. Fodor szerint ezeket nem reprezentálhatjuk fo-

galmi szinten, csak nyelvjátekról van szó. Ugyanakkor kérdés, hogy miért bővül a szótárunk ezekkel az új kifejezésekkel? Nyelvjátékok másként is lehetségesek, és a szleng egy idő után észrevehetetlenül beépül nyelvünkbe. Sajnos úgy tűnik, a LOT a tanulás minden lehetőségét kizárja, és így ez a szemlélet az sugallja, mintha mindig ugyanannyit tudtunk volna, illetve mintha mindig mindent tudtunk volna. Abszurd következmény, hogy magára a LOT-ra sem tudunk gondolni, vagy csak úgy tudunk gondolni rá, mintha valójában már ismertük volna.

Egy másik lehetőség, hogy mentáléz fogalmaink egyszerűen nincsenek kapcsolatban a beszélt szavainkkal, mivel egy egészen másik szinten helyezkednek el. Akkor viszont miért elemeztünk szavakat és kifejezéseket a fogalmak metaforáiként? Hogyan gondoljunk a fogalmainkra, ha valójában egyáltalán nem is hasonlítanak a szavainkra? Létezhetnek-e olyan „fogalmak” vagy gondolatok az elménkben, amikre nem tudunk gondolni (mert akkor máris szavakká „alacsonyodnak”)? Ebből egy további súlyos kérdés fakad: tartható-e egyáltalán, hogy Fodor hiperrealista a propozicionális attitűdöket illetően? Lehet, hogy nem. Lehet, hogy a LOT sem a propozicionális attitűdökről szól?

Valószínűleg a fenti probléma orvoslására tesz kísérletet a szerző, amikor egy váratlan fordulattal a prekonceptuális reprezentációk bevezetését javasolja, amivel lehetőség nyílna arra, hogy ne kizárólag a fogalmaink formálják tapasztalatainkat. Ellentétben a nyelvszerű, díszkurzív, fogalmi reprezentációkkal, az *ikonikus reprezentációk* képszerűek és fogalom előttiék, készen adottak a megismerés számára, de tudattalanok, nincsenek feltételeik, modalitásuk, mennyiségük és igazságértékük sem. Példaként JULESZ Béla (1962) sztereogramjait hozza, ahol semmilyen tudatos hozzáférésünk nincs a közvetlen perceptuális információ struktúrájához, csak és kizárólag random pontok kását látjuk, amelyek mégis oly módon reprezentálódnak a vizuális rendszerben, hogy a magasabb szintű folyamatok során,

amikor a két szemből érkező (értelmetlen) információ integrációjára sor kerül, háromdimenziós ábrák illúzióját érzékeljük. Ha valakit mostanra a könyv már majdnem meggyőzött, erre a pontra érve nyugodtan érezheti magát úgy, mint akinek kihúzták a lába alól a talajt. A tudatos, fogalmi gondolkodást megelőzi a nem tudatos, nem fogalmi gondolkodás. Hogyan intünk így búcsút a pragmatizmusnak?

Paradox módon éppen ez a felvetés mutatja meg, hogy a szerző filozófusként kiteljesedett, és minden harcos érvelés közepette végtére egyensúlyra törekszik. Fodor az európai kultúrtörténet egyik legrégebbi és legnagyobb vitájának komoly képviselője. Két örök szemléletmód ütközik a könyv lapjain: a belső világ, az ideák, reprezentációk, a jelentés, a tartalom elsőbbsége, szemben a külső világ, az érzékletek, a percepció, a folyamat, a cselekvés, a forma elsőbbségével. Platón és Arisztotelész. Racionalizmus és empirizmus. Tudni mit és tudni hogyan. Metaforikusan a két nagy emlékezeti rendszert is felfedezhetjük itt, a deklaratív és a procedurális memóriát. A tudást, mint beszédet, mint gondolkodást, szemben a cselekvés és a készség tudásával. Talán még metaforikusabban a verbális, racionális bal agyféltekét és a képi, téri-orientációs, testibb jobb féltekét. Az elmélet és a gyakorlat karteziánus és pragmatista ellentétét. Azonban Fodor, egyértelmű állásfoglalása után, beemeli a „másik oldalt” is a rendszerbe, amikor a fogalmi tudás és az ikonikus tudás különbségtételével él. A pragmatisták fellélegezhetnek: nem minden tudás szintaktikai, vagy ha az, van más is, ami a tudást meghatározza. A könyv érvelése kicsit veszít az erejéből, Fodor viszont nagyot nyer. Ebben a keretben a karteziánizmus is megszelídülhet valamelyest, ha úgy tekintünk rá, hogy a test-elme, illetve a világ-elme kettőségek „metaforikusan” a két agyfélteke kétféle reprezentációs rendszerét idézik, és ily módon férhet meg Fodornál is a két hozzáállás, a két szemléletmód egymás mellett. A racionalista hagyománynak egy ilyen áthallását is felfedezhetjük az ikonikus, tudatalan reprezentációk mögött. Innen nézve

talán nem is olyan idegen Descartes öröksége a kortárs elmefilozófia számára, mint ahogy az néha tűnhet.

Mindent összevetve a könyv kifejezetten tartalmas olvasmány, a témához képest viszonylag könnyed és kifejezetten érthető – nemcsak azoknak szól, akik az elmefilozófia vagy Jerry Fodor iránt érdeklődnek, de azoknak is, akik izgalmas, új gondolatokkal szeretnének megismerkedni.

Végezetül a könyv kapcsán szeretnék felvetni egy alternatív megoldási javaslatot az analitikus fogalmi rendszer problémáira, amivel talán Fodor is megúszná a veleszületett repülő, macik és kőbalták kérdését. Ez az ötlet a konkrét fogalmakat magukba foglaló absztrakt fogalmak elképzelésének megfordításán nyugszik, így inverz tartalmazás-elméletnek is lehetne nevezni.

Az analitikus fogalomfelfogás evidenciaként kezeli, hogy a konkrétabb, a Rosch-féle hierarchia alacsonyabb szintjein lévő fogalmak nagyobb számban vannak, és így olyan csoportokat alkotnak, amiket a magasabb szintű, absztraktabb fogalmak fognak össze. Tulajdonképpen az absztraktabb fogalmak nagy buborékai tartalmazzák a kisebb, konkrétabb, könnyebben kézzelfogható fogalmakat. Azonban éppen itt merül fel az X-probléma, amivel Fodor is foglalkozik, mint az egyik fontos ellenérv az analitikus fogalomfelfogással szemben. E szerint nem létezik olyan X, ami megfelelné a piros \rightarrow színes + X képletnek, hacsak nem maga a piros lenne a bizonyos X (bár nem egyértelmű, hogy miért pont a konkrétabbat kéne megmagyarázni). Minden fogalom hordoz egy meghatározhatatlan, egyedi elemet, és már csak ezért sem lehet meghatározni. Ugyanakkor ezt az érvelést megfordítva érdekes eredményre jutunk.

Nyilvánvaló, hogy könnyebb helyzetbe kerülnénk az X-et illetően, ha egyszerűen megfordítanánk a képletet: színes \rightarrow piros + X. Ebben az esetben az X az összes többi szín felsorolása lenne (kék, zöld, sárga). Ez alapján a „pirosat” a következőképpen, az összeadás helyett egy kivonással definiálhatnánk: piros \rightarrow színes – X. Így azonban

az X-nek a „színes” részét kéne képeznie. Ez azért problematikus, mert a „színesnek” a „pirostól” független definícióval kéne bírnia (másként körkörös lenne az érvelés).

A tartalmazás-elméletek tulajdonképpen egy absztrakt \rightarrow konkrét + X sémát javasolnak, amit (véletlenül?) éppen Fodor színes \rightarrow piros + X példája állít a feje tetejére: konkrét \rightarrow absztrakt + X formában. Tulajdonképpen éppen ezzel a megfordítással izgalmas lehetőség nyílik a fogalmi primitívumok (újra)értelmezésére: eszerint tekinthetnénk rájuk úgy, hogy nem egyszerű, érzékleti fogalmakat kéne keresnünk, vagy a fogalmi alapszinten találhatóakat, de nem is metafizikaiakat, hanem „egyszerűen” rendkívül absztraktakat.

Így az absztraktság lenne atomisztikus, és nem definiálható vagy definiálandó fogalmi primitív, és a konkrétság hordozná az információtöbbletet, vagyis éppen az eredeti példa megfordítása lenne érvényes: a konkrét fogalmak nagy buborékjai foglalnék

magukba az absztrakt fogalmak atomjait. A fenti példánál így a színesség meghatározásától tekinthetnénk el, és a pirosság hordozna valami egyedit. A konkrétabb fogalmakat határoznák meg a absztraktak, és nem fordítva (konkrét \rightarrow absztrakt + egyedi jellegzetességek; a hiányzó X az „egyedi esetet” címkézné).

Ily módon az ember születhetne néhány (de mindenképpen véges számú), rendkívül absztrakt fogalommal, mint például élő-élettelen vagy minőség-mennyiség, amelyek jelentését az osztrénv kommunikációs jegyek horgonyoznák le a konkrétabb fogalmak bizonyos elemeire; ezeket pedig a relevancia egyértelműsítene a tapasztalatainkban. Ez magyarázattal szolgálhatna például a gyerekek túláltalánosítási hibájára is. A tapasztalat definiálna, és a tapasztalatok alapján válna körülhatárolhatóvá a veleszületett fogalmak készlete, amelyek eleinte nagyon sok konkrét fogalom alkotóelemeiként jelennének meg.

Forgács Bálint
PhD-diák, BME

IRODALOM

- CHURCHLAND, P. M. (1981) Eliminative Materialism and the Propositional Attitudes. *Journal of Philosophy*, 78, 67–90.
- DENNETT, D. (1998) *Az intencionalitás filozófiája*. Osiris Kiadó, Budapest
- FODOR, J. A. (1975) *The Language of Thought*. Crowell, New York
- GERGELY GY., CSIBRA G. (2007) *Ember és kultúra. A kulturális tudás eredete és átadásának mechanizmusai*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- GIBSON, J. J. (1966) *The Senses Considered as Perceptual Systems*. Houghton Mifflin, Boston
- JACKENDOFF, R. (1993) *Languages of the Mind*. MIT Press, Cambridge
- JULESZ, B. (1962) Visual Pattern Discrimination. *IRE Transactions on Information Theory*, 8, 84–92.
- PLÉH CS. (2010) Darwin és a pszichológusok. *Iskolakultúra*, 20 (2), 3–22.
- PUTNAM, H. (2001) Agyak a tartályban. *Magyar Filozófiai Szemle*, 44 (1–2), 1–12.
- ROSCH, E. (2004) Egyetemes és kulturálisan specifikus jegyek az emberi kategorizációban. In PLÉH CS., BOROSS O. (szerk.) *Bevezetés a pszichológiába*. 379–404. Osiris Kiadó, Budapest
- RYLE, G. (1974) *A szellem fogalma*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest